

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.10>

УДК 327.8: 15

Калініченко Б. М.

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІХУ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

У статті розглядаються основні підходи до визначення поняття «громадська думка» з позиції характеру певного образу у свідомості людини. На базі концепцій громадської думки як раціонального процесу і соціального контролю характеризується процес формування громадської думки та виявляються його зовнішній і внутрішній виміри. Аналізуються запропоновані дослідниками класифікації етапів формування громадської думки, виявляються їхні недоліки та пропонуються відповідні доповнення. Наводиться і розкривається перелік прийомів забезпечення цього процесу. Акцентується увага на відсутності універсальних прийомів. Обґрунтовується теза щодо варіативності застосування тих чи інших інструментів формування громадської думки залежно від конкретного етапу цього процесу. Пояснюється важливість формування громадської думки з метою забезпечення легітимності реалізації державної політики у контексті успішного ведення інформаційної війни як внутрішньої, так і зовнішньої. Формування громадської думки розглядається як складний системний процес, який є невід'ємною частиною політичної сфери суспільства. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Втім слід розуміти, що в абсолютних величинах громадська думка – це фікція, оскільки цілковита згода всіх індивідів у межах одного соціуму малоймовірна. Говорячи «громадська думка», перш за все варто мати на увазі позицію значної кількості соціальних груп (верств) або експертних середовищ (може мати місце спроба видати їхні погляди за громадську думку). Не зважаючи на ефемерність, громадська думка, як феномен суспільного життя, є вкрай важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Ключові слова: державна політика, громадська думка, інформаційний простір, гібридна війна, інформаційна війна.

В умовах загального динамізму світового політичного процесу, існування, функціонування та розширення інформаційної сфери набуває неабиякого значення. Вона пронизує всі інші прояви суспільного життя, фактично зв'язуючи їх між собою, роблячи нерозривними. Перш за все, це стосується політичної сфери. Комунікації та політика взаємодоповнюють одне одного. Інформаційна сфера розширює всі три властивості політики – універсальність, інклюзивність й атрибутивність. Відтак політика перетворює інформаційну сферу зі звичайного поля для обміну різного роду повідомленнями в один зі своїх інструментів. Однак це не означає, що політика поглинає інформаційну сферу. Мова йде виключно про її використання для досягнення конкретних цілей. Саме в цьому контексті важливим стає поняття «громадська думка». Якщо говорити про власне інформаційну або гібридну війну, елементом якої є перша, то вплив на громадську думку є основною ціллю у конфлікті такого роду. Показово, що це стосується не лише демократичних суспільств, а й авторитарних – сам факт трансформації громадської думки вже засвідчує встановлення контролю над певним інформаційним простором з боку супротивника. Слід розуміти, що громадська думка – важливий, а в деяких випадках основоположний елемент політики держави. Не випадково вона стає чи не головним театром дій під час інформаційної війни. Відповідно, кожна держава у той чи інший спосіб прагне тримати процес формування громадської думки під контролем, оскільки від цього залежить підтримка належного рівня національної безпеки, чим і визначається актуальність запропонованої проблематики.

Парадоксально, що на фоні загального збільшення кількості наукових досліджень гібридної та інформаційної воєн, не спостерігається зростання зацікавлення таким явищем як громадська думка та її місцем у подібних конфліктах. Зазвичай, ті ж вітчизняні та російські дослідники обмежуються короткими згадками громадської чи суспільної думки в контексті розкриття цілей і засобів ведення інформаційної війни. Наприклад, А. Манойло лише коротко зазначає важливість процесу формування громадської думки у контексті ведення психологічних операцій [6]. У подібному ключі міркують і польські науковці. До прикладу, А. Жебровський та М. Жмігродзка концентруються на засобах формування громадської думки, при цьому оминаючи сам процес і його значення [11, с. 373]. Очевидно, що всі аспекти явища розглянути важко, оскільки це може викривити сам процес дослідження або просто не відповідати його предмету. Проте уникнення належного розгляду ролі формування громадської думки у процесі ведення інформаційної війни або підготовки до неї може призвести не лише до некоректності результатів дослідження, а й до неможливості їхнього практичного застосування. Тому в межах цієї статті ставимо за *мету* розгляд процесу формування громадської думки як чинника забезпечення успіху в інформаційній війні, задля поглиблення існуючих напрацювань цього питання, а також для вироблення конкретних рекомендацій щодо дій у цьому напрямку ведення протистояння.

Отже, говорячи про формування громадської думки, варто почати з визначення самого поняття. Не зважаючи на те, що наукове оформлення пізнання цього явища почалося у другій половині XIX ст., основоположниками його сучасного розуміння прийнято вважати американського вченого У. Ліпмана та німецьку дослідницю Е. Ноель-Нойман. Перший в однойменній роботі визначив громадську думку як характеристики зовнішнього світу, які оформлюються у вигляді різних образів у голові людини, і витікають з поведінки інших людських істот настільки, наскільки ця поведінка стосується нас самих, залежить від нас або цікава нам [4]. Причому вчений називає це громадською думкою «з малої літери». За великим рахунком – це сприйняття якоїсь ситуації, події чи явища кожним конкретним індивідом. Мова йде про спосіб трактування. Власне самі картини, у відповідності з якими діють групи людей або індивіди, що діють від імені таких груп, вчений називав громадською думкою «з великої букви». Таке розділення обумовлюється природою людського сприйняття та поведінки – дії індивіда можуть повністю розходитися з його розумінням конкретної ситуації. Говорячи мовою політичної науки, американський дослідник ще у 1920-х рр. провів лінію між політичною свідомістю та політичною культурою. Слід зауважити, що для розгляду проблеми формування громадської думки варто брати до уваги її обидві вище зазначені іпостасі.

Детальніше підходить до визначення поняття «громадська/суспільна думка» Е. Ноель-Нойман. Варто згадати, що нею аналізувалися погляди Р. Мертона, Г. Чайдлса, Г. Блумера і П. Бурдьє. Причому двом останнім приділялася значна увага, оскільки вони критично ставилися до концепції громадської думки. Це дозволило дослідниці виокремити два підходи у розумінні явища – раціональний і соціального контролю. Перший полягає у тому, що громадська думка – це раціональний процес, що фокусується на проблемах демократичної участі й обміну різними точками зору зі суспільно значущих питань і вимагає уваги до цих ідей з боку уряду. Саме в межах такого підходу визнається здатність ЗМІ маніпулювати процесами формування громадської думки [8, с. 325]. Натомість концепція громадської думки як соціального контролю ґрунтується на необхідності підтримки достатнього рівня згоди всередині суспільства стосовно цілей і цінностей. Тут важливою є сила громадської думки, коли у страху перед нею уряд змушений рахуватися з думкою громадян і для збереження власних позицій мусить організувати систему контролю [8, с. 325]. Дослідниця говорить, що громадська думка – це ціннісно забарвлена, зокрема у моральну форму, думка та спосіб поведінки, які (якщо мова йде про усталену закріплену згоду, наприклад догму чи звичай) потрібно демонструвати привселюдно, якщо не хочеш опинитися в ізоляції [8; с. 341]. Відповідно, якщо У. Ліпман концентрував увагу на громадській думці як певному

образу ставлення до ситуації у конкретного індивіда, то Е. Ноель-Нойман торкнулася поведінкового аспекту та зовнішніх чинників.

Концепції громадської думки як раціонального процесу та соціального контролю фактично відображають два виміри її формування – внутрішній (у контексті політичної боротьби) і зовнішній (у контексті військового конфлікту). Перш за все, у межах нашого дослідження цікавим є концепт громадської думки як соціального контролю. Водночас, враховуючи реалії гібридної війни на сході України, принагідним стане й розуміння громадської думки як раціонального процесу. На це звертає увагу російський дослідник А. Железняк, говорячи про те, що процес формування громадської думки потрібно направити по горизонтальному та вертикальному векторах. Перший є опосередкованим впливом на громадянське суспільство (якби зазначила Е. Ноель-Нойман, через владу капіталу), другий – інформаційною політикою держави [3].

Отже, коротко розглянувши розуміння громадської думки варто перейти до визначення та розкриття етапів процесу її формування. Як було вище зазначено, громадська думка певного суспільства формується як під впливом суто внутрішніх чинників (політична боротьба, цілеспрямована державна політика), так і зовнішніх (з боку держави-супротивника та її сателітних структур). Якщо це не викликає заперечень у більшості дослідників, то питання виникають щодо конкретних напрямів і шляхів формування громадської думки. Як вже зазначалося, це зумовлюється або опосередкованим розглядом явища, або зведенням певних маніпуляцій до використання цифрових технологій. Російські вчені В. Соломиков та І. Клоков прямого говорять про те, що ЗМІ та відкриті джерела в мережі Інтернет здійснюють ключовий вплив на формування громадської думки [10, с. 416]. Складно не погодитися з таким твердженням, оскільки цифрові технології значно змінили інформаційну сферу людства. Проте варто звернути увагу, що дослідники роблять акцент саме на Інтернеті та соціальних мережах як таких, оминаючи контент та його продуцентів. По суті транслятор не впливає на реципієнта, важливою є конкретна інформація, яку він несе. До того ж ми говоримо про формування громадської думки, а не вплив на свідомість одного чи групи індивідів. Тому посилань на Інтернет та його складові недостатньо.

Як зазначає фахівець М. Мамонов, вплив на громадську думку зумовлюється як процесом узгодження інтересів, так і зацікавленістю самих громадян у політиці. З огляду на це політичні актори і прагнуть трансформувати суспільну думку в тому чи іншому напрямі [5, с. 30]. Його колеги Д. Беспалов і М. Казаков пішли далі й наголосили на тому, що громадська думка без маніпуляцій в принципі не може функціонувати [1, с. 85]. Тут дається взнаки вплив поглядів щодо фіктивного й уявного характеру цього явища. Така позиція підкреслює не лише опосередкованість Інтернету в процесі формування громадської думки, а й певним чином нівелює значення конкретних повідомлень. У такому випадку російський вчений практично повністю наслідує погляди Е. Ноель-Нойман. Громадяни самі відкриті для того, щоб змінити своє ставлення до конкретної ситуації. При чому це стосується не лише демократичних, а й авторитарних і тоталітарних суспільств. Виокремлена вченим особливість дозволяє зрозуміти початок процесу формування громадської думки.

Очевидно, що на першому етапі відбувається певна подія або продовжується якась ситуація. Для того, щоб дізнатися про неї, індивід має отримати інформаційне повідомлення, що і дозволить йому висловити свою думку [9]. Однак варто звернути увагу, що саме висловлювання відбувається на підставі наявності попередніх установок. Наприклад, слід згадати ситуацію зі збиттям українського літака над Тегераном. Деякі громадяни одразу вважали, що у катастрофі винен Іран, а інші розцінювали падіння як результат технічної несправності, окремі ж індивіди взагалі намагалися знайти причетність США. Як можна зрозуміти, кожен шукав причину, яка найбільше відповідала його установкам. Тому перед першим етапом формування громадської думки мають місце певні підготовчі заходи. Російський дослідник Г. Гаврилов називає це «оцінкою ситуації» [2, с. 244]. Тобто, для успішного формування громадської думки в потрібному напрямку потрібно підготувати відповідне інформаційне тло.

Повертаючись до раніше розглянутих визначень поняття «громадська думка», варто звернути увагу, що жодне з них не апелює до такої категорії як суспільство чи соціум. І У. Ліпман, і Е. Ноель-Нойман говорять про групи індивідів. Саме це давало підстави П. Бурдьє піддавати сумніву існування громадської думки. Втім цей аспект розкриває важливу деталь – інформаційне тло та канали комунікації не функціонують самі по собі. Вочевидь, що за ними стоять конкретні люди. Дослідники Д. Беспалов та М. Казаков, посилаючись на класика теорії політичної комунікації Е. Бернейса, говорять про значущість авторитетних і впливових груп [1, с. 85]. Варто зауважити, що це не обов'язково мають бути люди. Важливою є сама марка авторитетності, яку може отримати той чи інший ЗМІ, Telegram-канал чи сторінка у соціальній мережі. Проте все ж найефективнішими у контексті процесу формування громадської думки (а не думки конкретного індивіда чи окремої групи людей) є суспільно значущі авторитети. Наприклад, експерти, політики, які користуються народною популярністю, представники естради тощо. Їхнє значення важливе як і на етапі попередньої підготовки до формування громадської думки, так і під час самого процесу.

Як вже було з'ясовано, індивіди самостійно схильні до формування оцінки конкретної ситуації (необов'язково значущої персонально для них), а висловлення думки відбувається на підставі певних установок, сформованих авторитетами. Водночас практика ведення гібридних війн і політичних кампаній різного роду показує, що інформаційні повідомлення вкрай рідко транслюються самі по собі. Їх завжди супроводжує коментар [9]. Обговорення чи експертне доповнення конкретної новини важливе для підкріплення існуючих установок або їх модифікації.

Умовно, саме зі запуску різного роду коментарів події, ситуації чи стану справ, можна відмірювати процес формування громадської думки. Згаданий Г. Гаврилов розбиває його на такі етапи:

- оцінка ситуації (розкрита вище);
- визначення цілей;
- визначення публіки (тих груп людей, які гратимуть роль «абсолютної більшості громадян»);
- відбір каналів масової комунікації та технік впливу (для реального і дієвого формування суспільної думки потрібні авторитетні канали комунікації, при чому, наприклад, Telegram-канали у цій ситуації малоефективні, оскільки мають короткостроковий ефект, і з огляду на свою анонімність вже закладають підвалини для руйнації процесу формування громадської думки);
- планування бюджету;
- оцінка результатів [2; с. 244].

Варто зауважити, що запропонована дослідником схема процесу формування громадської думки має певні логічні неточності (наприклад, визначення цілей можна цілком віднести до оцінки ситуації). Вона також загалом не торкається питання самого процесу, перетворюючи його на blackbox. Власне, про це і йшлося на початку нашого дослідження. Запропоновану етапізацію можна доповнити такими елементами: провокування потрібної ситуації / актуалізація дискусії (запуск інформаційних повідомлень та коментарів); культивування потрібної оцінки (передусім, через її зіставлення з іншими «менш переконливими» думками); підтримка дискусії на потрібному рівні / підготовка до наступної політичної кампанії / поступове нівелювання дискусії.

Дослідники М. Мороз та І. Смірнов виокремлюють прийоми формування громадської думки:

- трансформація (послаблення чи гіперболізація) позицій супротивника;
- підміна предмету спору;
- висміювання;
- прийом негативних і позитивних груп віднесення;
- повторення лозунгів або шаблонних фраз;
- фальсифікація результатів опитувань суспільної думки;

- емоційне підлаштування;
- гра на цифрах та деталях;
- навішування ярликів;
- посилення на авторитет;
- використання явної дезінформації;
- витік «секретної» інформації [7].

Загалом далеко не всі перелічені засоби є універсальними. Більшість з них виконує суто інструментальну функцію, передбачену етапом культивування потрібної оцінки конкретної ситуації, події чи стану справ. Наприклад, говорячи про актуалізацію дискусії, можна згадати такі прийоми як інформаційний спам, інформаційні вкиди, вшивання потрібного інформаційного повідомлення в інше, використання алюзій, проведення і трансляція прес-конференцій, круглих столів тощо. Підтримка ж обговорення вимагатиме «м'яких» методів (залежно від бажаного рівня), а підготовка до наступної політичної кампанії – згортання деяких прийомів і «гасіння» дискусії. Тому універсальну класифікацію засобів формування громадської думки запропонувати складно. Найдоцільніше йти шляхом загальних маркерів, залежно від того чи іншого етапу вище зазначеного процесу. По суті, як зауважила Е. Ноель-Нойман, під час формування громадської думки позиція, яка нав'язується, має стати привабливою, тобто не нести в собі загрози ізоляції. Водночас чинні не модифіковані погляди повинні перетворитися на несприйнятливі [8, с. 341].

Таким чином, формування громадської думки – складний системний процес, який є невід'ємною частиною політичної сфери суспільства та потребує постійного моніторингу, наукових досліджень. За своєю суттю він може зумовлюватися як внутрішнім, так і зовнішнім протистоянням. Водночас слід розуміти, що в абсолютних величинах громадська думка – це фікція, оскільки 100% згода всіх індивідів у межах одного соціуму малоімовірна. Говорячи «громадська думка», перш за все варто мати на увазі позицію значної кількості соціальних груп (верств) або експертних середовищ. Цілком можливою є спроба видати їхні погляди за громадську думку. Не зважаючи на ефемерність, громадська думка є вкрай важливою для формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. Це стосується навіть авторитарних і тоталітарних країн, правителі яких намагаються легітимізувати протиправні рішення громадською думкою. Тому вона і стає ареною боротьби між різними політичними акторами, якщо говорити про внутрішній аспект, і між ворожими державами – у разі військового конфлікту. В умовах гібридної війни громадська думка (як свого народу, так і супротивника) є об'єктом нападу №1, оскільки встановлення контролю над процесом її формування означає вхід у політичну сферу і є запорукою набуття влади, що без належної реакції означатиме поразку. Відповідно, вступаючи в інформаційну війну, готуючись відбити удар супротивника або вже ведучи оборону інформаційного простору, потрібно розуміти, що громадська думка – це тил і джерело забезпечення легітимності конкретної політики. Тож встановлення контролю над процесом формування громадської думки як свого суспільства, так і соціуму супротивника апіорі забезпечить успіх, оскільки це просто нівелює здатність ворога вести протистояння і, говорячи мовою Карла Шмітта, призведе до знищення в ньому політичного. Громадська думка як феномен суспільно-політичного життя є предметом дослідження багатьох наук, але подальше розуміння згаданих теоретичних напрацювань, їх підтвердження чи спростування великою мірою залежать від прикладних політологічних досліджень проблематики, системного аналізу її різних виявів у політичній практиці.

Використана література:

1. Беспалов Д. Н. Казаков М. А. Информационная война, и обеспечение безопасности // Вестник МГИМО-Университета. 2014. Выпуск 6 (39). С. 82-87.
2. Гаврилов Г. А. Информационная война и публик рилейшнз // Молодой ученый. 2012. №6 (41). С. 243-245.
3. Железняк А. Формирование общественного мнения – метод ведения информационной войны. URL: <https://cont.ws/@anton-z/85374>

4. Липшман У. Общественное мнение. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
5. Мамонов М. В. Информационная политика и изменение общественного мнения // Полис. Политические исследования. 2011. № 5. С. 26-32.
6. Манойло А. В. Война в Южной Осетии: психологическая обработка общественного мнения стран ЕС // Политэкс (Политическая экспертиза). 2009. №3. С.65-76.
7. Мороз Н., Смирнов И. Формирование за рубежом общественного мнения в ходе информационной войны // Зарубежное военное обозрение. 2017. №8. С. 18-26. URL: http://factmil.com/publ/soderzhanie/informacionnye_vojny/formirovanie_za_rubezhom_obshestvennogo_mnenija_v_khode_informacionnoj_vojny_2017/107-1-0-1201
8. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания; пер. с нем. Мансурова Н. С. М.: Прогресс-Академия, Весь мир, 1996. 352 с.
9. СМІ і інформаційна війна. URL: <http://panarin.com/smi/74-smi-i-informacionnaya-voyna.html>
10. Соломыков В. С. Клоков И. А. О методах современной информационной войны // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2014. Выпуск 11-2. С. 412-418.
11. Żebrowski A., Żmigrodzka M. Media uczestnikami walki informacyjnej // Doctrina. Studiaspoleczno-polityczne. 2012. №9. S. 369-388.

Kalinichenko B. Public Opinion Forming Process as a Factor of Success in the Informational Warfare

The article deals with the basic approaches of public opinion concept from position of the certain image character in the human mind. Based on the concepts of public opinion as a rational process and social control, the process of public opinion forming is characterized and its external and internal dimensions are revealed. The classification of the stages of public opinion forming, proposed by researchers, is analyzed. Also identified their disadvantages and proposed appropriate additions. A list of techniques for providing this process is presented and disclosed. Attention is drawn to the lack of universal techniques. States that the variability of the use such tools for public opinion forming is depending on a particular stage of this process. The importance of public opinion forming in order to ensure the legitimacy of the public policy implementation in the context of successful information warfare, both internal and external, is explained.

Public opinion formation is seen as a complex systematic process that is an integral part of the political sphere of society. In its essence, it can be caused by both internal and external confrontation. But it should be understood that in absolute terms, public opinion is a fiction, since the full consent of all individuals within one society is unlikely. When speaking “public opinion”, the position of a significant number of social groups (layers) or expert circles should be taken into account (an attempt may be made to express their views for public opinion). Despite ephemerality, public opinion, as a phenomenon of social life, is extremely important for shaping the domestic and foreign policy of the state. This applies even to authoritarian and totalitarian countries whose rulers seek to legitimize unlawful decisions by public opinion. Therefore, it becomes an arena of struggle between different political actors, speaking of the internal aspect, and between hostile states - in the event of a military conflict. In a hybrid war, public opinion, both of their own society and that of the enemy, is the object of attack # 1, since establishing control over the process of its formation means entering the political sphere and entails the acquisition of power, which without proper reaction will mean defeat. Accordingly, engaging in an information war, preparing to fight back an enemy, or already defending the information space, one must understand that public opinion is the backbone and a source of ensuring the legitimacy of a particular policy. Therefore, establishing control over the process of forming the public opinion of both their society and the society of the a priori will ensure success.

Keywords: public policy, public opinion, information space, hybrid war, information war.